

Venelased ja sakslane sõjaeelseses Kaitseliidu Lääne malevas

Mati Mandel*

Kaitseliit kujunes sõjaeelseses Eesti Vabariigis suurimaks ühiskondlikuks organisatsiooniks. 1939. aastal oli Kaitseliidus 42 600 liiget, Naiskodukaitses 16 600 ning noorsoo-organisatsioonides Noored Kotkad ja Kodutütred veel kokku 39 800 liiget. Kaitseliidu Peastaabile allus 15 territoriaalset malevat, mis jagunesid malevkondadeks, kompaniideks, rühmadeks ja jagudeks. Kaitseliitu juhtis aastatel 1925–1940 Johannes Orasmaa (kuni 1935 Roska). Kaitseliidu liikmete hulgas oli ka teiste Eestis elanud rahvuste esindajaid.

Kaitseliidu asutamine

Kaitseliidu loomine – ehkki alguses mitte selle nime all – langes Eesti Vabariigi väljakuulutamisest varasemasse aega.

1917. aastal lähenes Esimene maailmasõda lõpule. Pärast seda kui keiser Nikolai II 15. märtsil troonist loobus, hakkas Vene impeeriumis kehtima kaksikvõim: Venemaa Ajutine Valitsus ja Petrogradi Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu. Eestis kulgesid sündmused pärast Veebruarirevolutsiooni järgmiselt: juba 3. märtsil valiti Tallinnas ja seejärel ka mujal tööliste ja soldatite saadikute nõukogud, 5. märtsil nimetas Venemaa Ajutine Valitsus Eestimaa kubermangu komissariks Jaan Poska, kes määras eestlaste seast ametisse maakondade komissarid ja miilitsaülemad. 12. aprillil kinnitas Ajutine Valitsus Eestile omaavalitsuse seaduse. Põhja- ja Lõuna-Eesti ühendati üheks kubermanguks. Valiti rahvaesindus – Maapäev –, mille juhiks sai Konstantin Päts. Luba saadi ka rahvusväeosade loomiseks. Eesti autonoomia ja rahvusväeosade poolt olid kõik Eesti poliitilised erakonnad, välja arvatud bolševikud, kes ihkasid maailmarevolutsiooni.

3. septembril langes sakslaste kätte Riia. Rasketest kaotustest ja bolševike kihutustööst demoraliseerunud Vene sõjavägi taganes Eestimaale. Nende liikumist saatsid aga pidevalt röövimised, põletamised ja tapmised. Seda hävitustööd oli vaja kuidagi ohjeldada. Inimeste elu ja vara kaitseks vajati organisatsiooni. Selleks sai siis Omakaitse.

18. septembril 1917 toimus Tallinnas Omakaitse asutamiskoosolek, millel võeti vastu Johan Pitka ja Eduard Saarepera koostatud põhikiri ning valiti täidesaatev komitee. Viimane pöördus rahva poole üleskutsega astuda Omakaitse liikmeks ja võtta osa valveteenistusest. Oktoobrikuu keskel tõusis liikmete arv juba 3000-ni. Kuritegevus linnas vähenes oluliselt. Omakaitse vajadus kerkis eriti teravalt esile aga Läänemaal, kus Vene sõjaväelaste omavoli sai eriti tuntavaks.

Ametlikuks Omakaitse asutamise alguseks Läänemaal tuleb pidada Lääne maakonna valitsuse esimehe Aleksander Saare vastavasisulist ringkirja 27. (vana kalendri järgi 14.)

* Mati Mandel (1945), PhD, arheoloog, Eesti Ajaloomuseum, teadur, Mati.Mandel@ajaloomuseum.ee

septembrist 1917. aastast vallavalitsustele.¹ Läänemaa jaotati viide jaoskonda, kuhu korraldajateks määrati vastavad instruktorigid. Läänemaa omakaitse (tolleaegse nimetusega omakaitseväge) organiseerimist juhatas maakonnaavalitsus.

Raskusi oli relvade saamisega. Esimesed viis kasti püsse saadi alles 1917. aasta 9. või 10. oktoobril Tallinna kindluse tagavaralaost. Hiljem oli abiks vahepeal Haapsallu asunud I Eesti polk, kes lõi aktiivselt kaasa Omakaitse organiseerimisel ja varustamisel, sealhulgas relvadega. Omakaitse tegevus katkes veebruari lõpus 1918, kui Saksa väed Eesti okupeerisid.

Pärast Saksa okupatsiooni lõppu loodi 11. novembril 1918 Omakaitse baasil uus organisatsioon, mis esialgu kandis nime **Eesti Kaitse Liit** (hilisem Kaitseliit). Riigi korraldamise algusnädalatel oli see ainus relvastatud jõud, kellele toetudes suutis valitsus seisma panna toiduainete ja muu varanduse väljaveo Saksamaale, mida lahkuvad okupatsiooniväed kavandasid, ning viia läbi mobilisatsiooni juba Vabadussõja alguspäevil.

Eesti Kaitse Liidu päevakäsuga nr. 1 määrati Lääne Kaitseliidu ülemaks leitnant Theodor Rõuk, kes sai sellel kohal olla aga lühikest aega. Juba 15. detsembril 1918 määrati ta Tallinna linna komandandiks. Läänemaa Kaitseliidu ülemaks sai nüüd leitnant Villem Väeden. Valdade Kaitse Liidu vanematele anti välja käsk, et meestega esialgset õppust tehtaks, vähemalt selgitataks, kuidas püssiga ümber käia.

Vabadussõja ajal hakati Läänemaalt mehi Tallinna vahiteenistusse saatma. Igast vallast saadeti kuuks ajaks välja 30 meest. Vahi alla võeti ka raudteeliin Lääne maakonna piirides. Villem Väeden organiseeris ka rannavalvet Saaremaa mässu ajal 1919. aasta veebruaris.

Vabadussõja lõpuks Kaitseliidu tegevus soikus. Kommunistide organiseeritud 1924. aasta 1. detsembri mäss näitas aga ilmekalt, et Eesti iseseisvus võib sattuda suurde ohtu. See lausa sundis Kaitseliitu taaslooma.

Kaitseliidu taassünd ja areng

Peagi loodigi malevad kõigis maakondades ja Kaitseliidu liikmeskond kasvas kiiresti. 1928. aasta 1. aprilli seisuga oli organisatsioonis kokku 27 182 meest. Kõige arvukam oli Tartumaa malev 4450 liikmega, Lääne malevas oli juba 1621 liiget.² Esialgu puudusid enamikus kohtades laskerajad, paljudel kaitseliitlastel polnud ka vormiriietust. Väiksemate õppuste ajal kanti erariideid ja laskeharjutusi viidi läbi võimalikes ohututena tundunud paikades. Erilist tähelepanu pöörati laskmisele ja taktikale, lisaks korraldati sanitaarõppusi ja hakati arendama gaasikaitset. Organiseeriti ka suuremaid õppusi, millest võttis osa mitu malevat.

Näiteks 1929. aasta oktoobris toimunud suurel õppusel, mida kutsuti Saue manöövriks, osales ka Kaitseliidu Lääne malev ühe pataljoni suuruse koosseisuga.³

Korraldati ka kompaniide õppusi, vabariigi aastapäeva tähistamist, Jüriöö ülestõusu mälestamist, kompaniide pidusid ja perekonnaõhtuid, levitati Kaitseliidu loteriide pileteid. Malevad ja malevkonnad said endale lipud, mille üleandmine toimus suure pidulikkusega.

Suurt tähelepanu pöörati sportlikule tegevusele. Kõige olulisemaks peeti muidugi laskesporti, kuid harrastati ka kergejõustikku, maadlust ning tõstmist.

Perioodiliselt korraldati kompaniide kontrollkogunemisi, märgiti ära sinna mitte ilmunuid, vaadati üle relvade hooldamise seisu, kontrolliti laskemoona olemasolu ja varustust ning anti kompaniile üldine hinnang.

1937. aastal olid Lääne malevas kuus malevkonda: Haapsalu, Risti, Lihula, Märjamaa, Hiiumaa ja Kullamaa. Malev oli saanud hea lahingulise väljaõppe.

¹ Lääne Maleva pealiku Käsukiri Nr. 52, 24. septembrist 1937. aastast. K. L. Lääne Maleva XX aastapäeva number. – Lääne Maleva Teataja 1937, nr. 17/18.

² Kaitse Kodu 1929, nr. 25/26 (juuni), lk. 708.

³ Lääne Maleva Teataja 1929, nr. 19 (28) (oktoober).

*

Siis aga kerkisid iseseisva riigi kohale murepilved.

Hitleri Saksamaa ning Nõukogude Liidu vahel sõlmiti 1939. aasta augustis mittekallaletungileping (Molotovi-Ribbentropi pakt). Algas sõda. Peagi seadis Nõukogude Liit Eesti valiku ette: kas vastastikuse abistamise leping või sõda. Eesti valis lepingu. Selle kohaselt toodi Eestisse 25 000 punaarmee last ja rajati siia Nõukogude sõjaväebaasid.

1940. aasta 16. juunil esitati Eestile ja Lätile ultimaatum, milles nõuti olemasolevate valituste väljavahetamist Nõukogude Liidule sobilikega ning uute Punaarmee väekontingentide Eestisse sisselaskmist. Kuna sõjaline vastupanu oli nüüd juba lootusetu, otsustas Eesti valitsus Nõukogude poole nõudmised vastu võtta. 17. juuni varahommikul ületasid Punaarmee üksused – kokku umbes 80 000 meest – Eesti riigipiiri. Eesti okupeeriti. 17. juunil kirjutas Johann Laidoner alla nn. Narva diktaadile, mille järgi läks kogu kontroll kõigi ühenduste ja sidekanalite üle Punaarmee kätte, keelati kõik poliitilised meelevaldused ning kohustati eraisikuid loovutama kõik relvad. See puudutas esmajoones Kaitseliitu, kellelt niiviisi võeti võimalus relvastatud vastupanuks. Nõukogude okupatsioon oli alanud.

Juba 1940. aasta juunis oli koos Punaarmee üksustega Eestisse sisenenud NSV Liidu Siseasjade Rahvakomissariaadi (SARK) operatiivgrupp, mis hakkas jahtima siin elanud inimesi siis veel formaalselt teise riigi territooriumil. Olulisemateks peetud arreteeritud viidi pärast Eestis vangistamist Moskvasse või Leningradi. Kohtuasju menetleti aga mitte Eesti seaduste kohaselt, vaid Vene NFSV kriminaalkoodeksi paragrahvi 58 erinevate lõigete alusel. Enamasti ei põhinenud süüdistused mingitel konkreetsetel tegudel, vaid inimese eelneval kutsealasel tegevusel või osalemisel kodanike ühendustes, eelkõige Kaitseliidus. Ka Haapsalus ja mõnes Läänemaa vallaski hakkasid inimesed kaduma juba alates 1940. aasta suvest. Üldse arreteeriti Läänemaal enne juuniküüditamist vähemalt 24 Kaitseliiduga seotud meest.

Kõige ootamatum ja rahvast traumeerivam tegu, mida Nõukogude Liit Eestis esimesel nõukogude aastal toime pani, oli 1941. aasta juuniküüditamine. Sellest räägitakse enamasti nii, nagu oleks kõik siis kodudest ära viidud inimesed Siberi küladesse töötama ja elama paigutatud. See on täiesti eksitav. Kõik täiskasvanud mehed ja osa naised ju hoopis arreteeriti, eraldati juba raudteejaamades oma peredest ja viidi vangilaagritesse. Paljud sattusid sinna suverõivastes. Aga saabumas oli Siberi talv. Mehed saadeti kas metsatöödele või kaevandustesse. Toidu kogus ja kvaliteet olid alla igasugust arvestust ja halvenesid alanud sõja käigus veelgi. Toit ei kompenseerinud rasket tööd tegevate meeste igapäevast energiakulu. Puhkesid ja süvenesid haigused ning algasid ülekuulamised, mis kestsid sageli kuid. Vangilaagritesse viidud kaitseliitlasi süüdistati enamasti lihtsalt „kontrrrevolutsioonilisse“ organisatsiooni kuulumises. Kontrrrevolutsiooniliseks loeti lisaks Kaitseliidule erakonda Isamaaliit ja Eesti Vabadussõjalaste Keskliitu. Termin „kontrrrevolutsiooniline“ oli enamikule eestlastest arusaamatu – mingit revolutsiooni polnud ju Eestis toimunud. Lisasüüks oli osalemine Punaarmee-vastastes lahingutes Vabadussõjas. Süüdistati ka Nõukogude-vastalisuses, millena käsitleti Eesti riigist positiivselt või Nõukogude Liidust kriitiliselt rääkimist. Nõukogude-vastalisuseks loeti veel Eesti riigilipu heiskamist või hümni laulmist.

Ülekuulamistele järgnes täiesti formaalne ja enamasti selja taga toimunud kohtupidamine. Inimeste saatuse otsustas seal julgeoleku-uurija ettepaneku põhjal nn. erinõupidamine – kolm julgeolekutöötajat. Suur osa inimesi mõisteti surma, teised erinevaks ajaks vangilaagrisse. Enamik laagrikaristusele mõistetuid suri juba 1942. aasta kevadel või suvel, mõned veel 1943. aastal. Üle elasid sõjaaegse vangilaagri vaid üksikud. Arreteeritute pereliikmed – naised-lapsed-vanemad – viidi Siberi küladesse. Nälga suri ka suur osa küüditatud, eriti väikelapsi ja vanureid.

Kuna Läänemaa lõunaosa käis 1941. aastal korduvalt käest kätte, jätkas NKVD endiste politseinike ja kaitseliitlaste arreteerimist ka juulis ja augustis. Veel 1942. aastal arreteeriti ja lasti maha või mõisteti vangilaagritesse neid kaitseliitlasi, kes olid mobiliseeritud Punaarmeele.

Olemasolevatel andmetel arreteeriti aastail 1940–1942 Läänemaal 146 endist kaitseliitlast. Kõigist arreteeritustest mõisteti mahalaskmisele 85 meest. Neist hukati 67 ja neile lisaks kaks Läänemaa Naiskodukaitse juhti. 18 mahalaskmisele mõistetut suri enne otsuse täideviimist. Vangilaagritesse mõisteti 59 meest, kellest ainult seitse elas laagri üle. 11 mehe saatus ei ole toimikutes fikseeritud, ilmselt surid nemadki laagrites. Mahalaskmisele mõisteti ja hukati ka kolm Lääne maleva pealikk: Villem Väeden, Karl Mihkel Soo ja Anders Lindkvist. Pääses vaid Ago Reio (kuni 1936 August Reinhold).

Kaitseliidu malevatesse oli lisaks eestlastele vastu võetud ka teiste rahvuste esindajaid. Neid oli ka Lääne malevas. Kolm meest sattus repressioonide hulka, neist üks arreteeriti juba juuniküüditamise käigus, kaks aga 1941. aasta juulikuul teisel poolel. Represseeritustest kaks olid venelased, üks sakslane.

Haapsalus juuniküüditamise käigus arreteeritud venelane **Mihhail Rõbolovski** oli sündinud 7. juulil 1894. aastal Hiiu maal. Esimese maailmasõja ajal oli ta mobiliseeritud tsaariarmeesse, saanud praporštšikuks,⁴ siis aga jõudnud Judenitši armeesse ja võidelnud 1919. aastal Narvast ida pool aktiivselt Punaarmeelega.

1920. aastal asus ta Haapsallu ja hakkas tegelema kauplemisega. 1940. aastal oli Mihhailil kauplus Karja tänav 15, ise elas kõrvalmajas. Rõbolovski oli üks Vene Metsaklubi asutajaid. 1926. aastal astus ta ka Kaitseliidu liikmeks.

Juuniküüditamine tabas nii Mihhail Rõbolovskit ennast kui ka tema peret. Mihhaili 1905. aastal sündinud naine Salli, 1938. aastal sündinud tütar Irina ja 1941. aastal sündinud poeg Vladimir saadeti välja Kirovi oblasti Oritši rajooni.

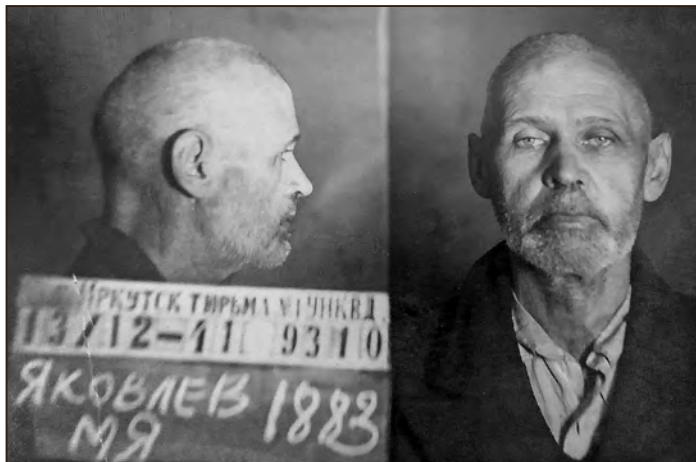
Mihhail Rõbolovski (foto toimikust, Rahvusarhiiv), RA, ERAF.130SM.1.1354-1, 1–108

Mihhail kuulati üle Sevurallagi vangilaagris. Süüdistuskokkuvõtte tema kohta on koostatud 5. jaanuaril 1942. aastal. Selles tuuakse ära teenimine tsaariarmees ja Judenitši armees, kus Mihhail olevat võidelnud aktiivselt Punaarmeelega. Veel nimetatakse, et Mihhail oli kaupmees, omas isiklikku kauplust Haapsalus, oli 1926. aastast Kaitseliidu liige ning kontrrevolutsioonilise Vene Metsaklubi üks juhte. Süüdistuse kohaselt oli selle klubi ülesanne võitlus revolutsioonilise liikumisega ning kontrrevolutsioonilised väljamõeldised Nõukogude Liidu kohta. Süüdistuskokkuvõtte koostaja Senitsev väitis, et Mihhail Rõbolovski on end süüdi tunnistanud ja ka paljastatud kellegi kodanik Meriltsi tunnistustega. Uuriija tegi ettepaneku Mihhail Rõbolovski maha lasta. Eesti NSV NKVD uurimisosakonna ülema asetäitja Idel Jakobson on sellega nõustunud.

Erinõupidamise otsus 23. veebruarist 1942. aastast oli aga hoopis leebem. Rõbo-

⁴ Praporštšik ja mitšman olid tsaariarmees madalaimad ohvitseriaastmed. Nõukogude Liidus asus see seersandi ja madalaima ohvitseri aastme vahel.

Mihhail Jakovlev, vangifoto (foto toimikust, Rahvusarhiiv), RA, ERAF.130SM.1.10194, 1–38

lovski mõisteti kümneks aastaks vangilaagrisse. Tegelikult oli ta üks vähestest, kellel vedas, sest ta suutis vangilaagri nälja ja vintsutused üle elada. 1951. aasta 16. mail Mihhaili karistusae lõppes ja ta saadeti asumisele Krasnojarski kraisse.⁵

Mihhaili naine Salli Rõbolovskaja, tütar Irina, poeg Vladimir ning 1866. aastal sündinud isa Ivan ja 1865. aastal sündinud ema Jevdokia saadeti Kirovi oblasti Oritši rajooni. Mihhaili isa suri juba 1944., ema 1946. aastal. Salli tuli 1946. aastal tagasi Eestisse, arreteeriti 1948. aastal, veetis seitse kuud vangistuses ja saadeti siis uuesti asumisele. Lapsed Irina ja Vladimir olid ilmselt lastekodus ja vabanesid asumiselt 1954. aastal.⁶

1956. aastal on Mihhail pöördunud avaldusega julgeolekuorganite poole, et temal ja ta naisel lubataks pöörduda tagasi Eestisse. Järgneb Eesti NSV prokuröri pöördumine Julgeolekukomitee esimehe poole ja tunnistajate küsitlemine. Mihhail Rõbolovski soov Eestisse pöörduda lükati tagasi.

Alles 1957. aastal on Rõbolovski süüasi mitteküllaldase põhjenduse tõttu lõpetatud.⁷ Salli veetis asumisaja lõpu abikaasa juures Krasnojarski kraisis.⁸ Kas Rõbolovskid pöördusid tagasi Eestisse, Mihhaili toimikust ei selgu.

Teine Lääne maleva venelasest kaitseliitlane **Mihhail Jakovlev** oli sündinud 1883. aastal Pihkvas aedniku perekonnas. Mihhaili mõlemad vanemad olid 1941. aastaks surnud, tema vennad ja õed elasid aga Pihkvas.

Mihhail ise oli lõpetanud Vladimiri sõjakooli ja teeninud kuni 1914. aastani Aleksander Nevski polgus, viimati staabikapteni auastmes, langes aga sakslaste kätte vangi ja oli neli aastat vangistuses. Pärast vabanemist 1918. aastal naasis Mihhail Pihkvasse, elas kuni augustikuuni sugulaste juures, siis tuli Tartusse, et astuda ülikooli, mobiliseeriti aga Eesti armeesse. Kuna Mihhailil olid kopsud haiged, saadeti ta Narva lennubaasi asjaajajaks. Pärast Vabadussõja lõppu astus ta Tartu ülikooli veterinaaria teaduskonda, mille lõpetas 1924. aastal.

Millalgi peale ülikooli lõpetamist tuli Mihhail Jakovlev Läänemaale Ristile, abiellus endast tunduvalt noorema, 1911. aastal sündinud Riina Kessiga. Neil oli Ristil loomakliinik, kus Riina töötas sanitarina.

Mihhail Jakovlev arreteeriti 22. juulil 1941. aastal, põhjenduseks toodi teenimine Valge-Eesti armees ning kuulumine Kaitseliitu. Tõsi küll, uuriija Krasnov oli teda esimest korda üle kuulanud juba varem – 17. juunil 1941. Ilmselt siis teda veel ei vangistatud.

⁵ Mihhail Rõbolovski uurimistoimik. RA, ERAF.130SM.1.1354-1, 1–108.

⁶ Kүүditamine Eestist Venemaale. Juunikүүditamine 1941 & kүүditamised 1940–1953. Represseeritud isikute registrid (RIR). Raamat 6. Koostanud L. Öispuu. Tallinn, 2001, lk. 607.

⁷ Mihhail Rõbolovski uurimistoimik. RA, ERAF.130SM.1.1354-1, 30–108.

⁸ RIR 6, 607.

Mihhail saadeti Irkutski oblasti vangilaagrisse. 1941. aasta 24. novembri ülekuulamisel on uuritud tema elukäigu üksikasju. Seal on Mihhail Jakovlev tunnistanud, et kuulus 1937. aastast kuni likvideerimiseni nii Kaitseliitu kui ka Isamaaliitu. Ta teadis, et Kaitseliidu ülesanne oli toetada valitsust ja osutada abi politseile. Jakovlev rääkis, et tema peamine ülesanne oli kaitseliitlaste hobuste ravimine vähese tasu eest. Sakslastega sidemeid Jakovlev eitas, ütles, et tundis küll mõnda sakslasest veterinaararsti, kuid need kõik lahkusid Saksamaale. Jakovlevi 7. detsembri ülekuulamise protokoll on kirja pandud, et süüdistust Nõukogude-vastases agitatsioonis on Mihhail osalt tõrjunud. Ta oli küll rääkinud, et nõukogude korra ajal on elu halb, palju halvem kui Eesti Vabariigis oli ja et ka maareform ei kõlba kusagile, aga sõja kohta oli ta rääkinud, et hoolimata Saksamaa heast tehnikast ja saavutatud edust, ta lõppude lõpuks kaotab.

1942. aasta 30. jaanuaril koostatud süüdistuskokkuvõttest võib lugeda, et Mihhail Jakovlev oli kontrevolutsiooniliste organisatsioonide Kaitseliit ja Isamaaliit aktiivne liige, nõukogude võimu suhtes vaenulikult meelestatud, tegi agitatsiooni Nõukogude valitsuse ettevõtmiste vastu, ülistas fašistlikku korda Saksamaal ja õhutas lüüasaamismeeleolusid. Tehti ettepanek mõista Mihhail Jakovlevile kõrgeim karistumäär.

Ka erinõupidamise otsus 15. aprillist 1942 oli mahalaskmine ja vara konfiskeerimine. Mihhail Jakovlev hukati 21. mail 1942 Irkutski oblasti vangilaagris. Järelevalvetoimikus leidub memorandum, milles küsimusele, kas Jakovlevi võiks värvata, on lakooniline vastus – ei!

Veel leidub järelevalvetoimikus kellegi agendiks värvatut pikk kiri uurimisosakonna ülemale Smirnovile, milles refereeritakse vestlust kambris olnud vangide, Kuressaare arsti Dmitri Golubjatnikovi, Mihhail Jakovlevi ja kõrgharidusega telefoniside tehniku Jaan Kotkasaare vahel.⁹

Kolmas 1941. aastal arreteeritud muust rahvusest kaitseliitlane oli sakslane **Rudolf Spiegel**, kes oli sündinud 1906. aastal Soomes, kus tema vanemad siis elasid. Tema isa Guido oli sakslane, ema Dorotea baltisakslane. Millegipärast olid vanemad kolinud Peterburi, kus isal oli kivimaja ning labidavabrik. 1915. või 1916. aastal tuli Rudolf isaga Eestisse, vend Maksim oli vabriku ära müünud. Rudolf õppis Tallinnas vene koolis, kus omandas kuueklassilise hariduse. 1923. aastal kolisid nad isaga Haapsallu.

1927. aastal kutsuti Rudolf aega teenima Soome armeesse, kuna ta oli Soome alam. Tulnud armeeteenistusest tagasi Eestisse, oli Rudolf proovinud põllumeheametit ja tal oli 10 tessatini¹⁰ maad ja üks hobune. Aastatel 1930–1933 katsetas ta ka kaluriametit. Ta oli olnud lühikest aega abielus ja saanud poja.

Rudolfil oli sugulasi ka mitmel pool välismaal. Tema õde Nadežda elas Argentiinas, ema onu, kes varem elas Tallinnas, oli kolinud Poolasse.

1933. aastal kolis Rudolf Lõuna-Läänemaale Vaistesse ja asus tööle sealses saeveskis. Rudolf Spiegel arreteeriti ilmselt 1941. aasta 17. juulil oma kodus.

Tema esimene ülekuulamine oli toimunud kohe pärast arreteerimist 17. juulil, ehkki arreteerimisorder vormistati alles 22. juulil. Tallinnas oli ta algul ülekuulamisel rääkinud, et on rahvuselt venelane, õppinud vene koolis Tallinnas, aga oli Soome kodanik. Ta nimetas ka, et sai 1938. aastal Eesti kodanikuks. Küsimuse kohta, miks nende pere asus Soomest Venemaale, ta vastust ei teadnud, ütles, et see oli vanemate otsus.

Järgmisel ülekuulamisel, mis toimus vangilaagris 17. jaanuaril 1942, on olnud juba selge, et Rudolf Spiegel on ikkagi sakslane. Siis tahtnud uurijad tembeldada ta Saksa agendiks, mida ta aga kategooriliselt eitas. Ütles küll, et pooldas saksa kultuuri ning saatis ka poja just selleks Saksamaa lastekodusse, et poiss saaks saksa kasvatus. Kaitseliitu kuulumist ta algul eitas.

Alles 1942. aasta 25. märtsi ülekuulamisel on Rudolf Spiegel tunnistanud, et kuulus aas-

⁹ Mihhail Jakovlevi uurimistoimik. RA, ERAF.130SM.1.10194, 1–38 ja järelevalvetoimik.

¹⁰ 1 tessatin ehk tiin = 1,0925 hektarit.

Vaiste saeveski töötajad. Ilmselt on fotol ka Rudolf Spiegel (foto originaal Varbla muuseumis).

tatel 1938–1940 malevasena Kaitseliitu. Rudolf teadis ka organisatsiooni ülesandeid: kaitsta Eesti riiklikku korda kommunistide eest, kes olid peamised Eesti riigi vaenlased. Selleks oli igal kaitseliitlasel vintpüss ja 45 lahingpadrunit. Kaitseliitu astus ta seetõttu, et pidas end kodanliku korra pooldajaks ning kommunistide vaenlaseks. Ta tunnistas ka, et osales laskeharjutustel. Küsimuse peale, kas ta sai mingeid ülesandeid revolutsioonilise liikumisega võitlemiseks, vastas Spiegel eitavalt ja ütles, et sellist liikumist Eestis ei olnud. Soovituse Kaitseliitu astumiseks olid talle andnud Varbla kompanii relvur Artur Freimann, kaupmees Juhan Minus (Minnus?) ja Vaiste rentnik Jaan Taltson. Varbla valla kaitseliitlastest on ta nimetanud veel Martin Freimanni, Juhan Kivistikku, Herman Merisood, Juhan Minust, Mart Taltsoni; Isamaaliidust, mille liige ta samuti oli, Juhan Kütti.

27. märtsi ülekuulamisel on Rudolf Spiegel rääkinud sõja alguses Vaistes toimunud. Paljudel kohalikel olid raadiod. Kui algas sõda, hakati kuulama Saksa ja Soome raadiosaateid. Kohalik rahvas oli heades suhetes, koguneti ja vesteldi omavahel. Spiegel kui mitme keele oskaja kuulas Königsbergi ja Lahti raadiot ja rääkis kohalikele sisu edasi. Oli antud igasuguseid lubadusi, et kui sakslased tulevad, algab eestlastel hea elu. Soovitati peita vili ja loomad, et Punaarmee ei saaks neid konfiskeerida.

28. märtsi ülekuulamisel on Spiegel rääkinud ka Saksa kultuuroromavalitsusest, kuhu ta astus 1938. aastal. Ta tunnistas, et oli Hitleri režiimi pooldaja, kiitis Saksa tehnikat ja arvas, et sakslased võivad sõja.

Spiegel rääkis nüüd uurijale ka sellest, et tema ja relvur Freimann organiseerisid kaitseliitlaste grupi, kes peitus metsas ja agiteeris teisigi end NKVD eest metsas varjama. Punaarmee lahingüksustega võitlemiseks oli neil aga relvi vähe – vaid mõned Jaapani vintpüssid ja brauningud.

Spiegelil relva polnud, ta ei läinud ka metsa, vaid oli kodus ja andis sidemehe kaudu salgale infot Punaarmee üksuste liikumisest ja haarangutest. Enda pärast ta ei kartnud, arvas,

et teda kui lihtmalevlast ei ähvarda miski. Ka ei tahtnud ta naist üksi jätta. Kaitseliitlased olid teda küll käinud hoiatamas, et teda võidakse arreteerida. Ja just järgmise päeva hommikul algas arreteerimislaime ning ka Rudolf arreteeriti. Suurem osa ohustatud oli siiski peitunud. 16 kohast, kuhu auto sõitis inimesi kinni võtma, oldi kodus vaid viies talus.

16. mail 1942. aastal on Rudolf Spiegeli kohta koostatud süüdistuskokkuvõte, milles seisab, et ta oli aastatel 1938–1940 Kaitseliidu liige, aastatel 1938–1940 ka „fašistliku organisatsiooni“ Saksa Kulturomavalitsus Eestis¹¹ aktiivne liige, tegi Nõukogude-vastast agitatsiooni Vaistes, laimas Nõukogude valitsust ning organiseeris koos Artur Freimanniga relvastatud bande. Süüdistuskokkuvõttes tehti ettepanek Rudolf Spiegel maha lasta ja tema vara konfiskeerida.

Paraku oli Rudolf Spiegel juba enne seda, nimelt 13. mail 1942 Irkutski vangla haiglas surnud. Põhjuseks on märgitud krooniline enterokoliit ja kurnatus.¹²

Huvitavaid andmeid leidub Rudolf Spiegeli toimiku lisas, järelevalvetoimikus.

Kõigepealt on seal nimetatud isikud, kes on Spiegeli ülekuulamiste põhjal loetud kompromiteeritud isikute hulka. Need on siis peamiselt endised kaitseliitlased Juhan Kütt, Martin Kopli, Martin Freimann, Juhan Kivistik, Voldemar Viivilaid, Herman Merisoo, Martin Taltsepp.

Järelevalvetoimikus leidub ka memorandum, milles öeldakse, et Rudolf Spiegelit ei ole soovitatav värvata. Kuna uurijad kahtlustasid teda spionaažis Saksamaa kasuks, tehti ülesandeks Spiegel üle viia hoopis üksikorpusse ja alustada agentuurtöötlust, et välja selgitada sidemed Saksa luureorganitega.

Selgubki, et Rudolf Spiegeli kambrisse oli sokutatud informaatoreid varjunimega Filipov, kes andis perioodiliselt Reimani-nimelisele uurijale informatsiooni selle kohta, milline oli Spiegeli meeleolu ja millest ta rääkis.

6. veebruaril 1942 on Filipov uurija Reimanile teada andnud: „Spiegel rääkis, et on vabrikandi poeg, isa omas tsaariajal ka isiklikku elamut. Spiegel teenis Soome armees aega, 1930-tel aastatel töötas saeveskis, mis tegutses väliskapitalil. Ettevõtte juhatusse kuulusid inglased ja ka vene emigrandid Kolsakov ja Avzan.“¹³ Veel teatas informaatoreid, et ülekuulamisele kutsumisel oli Spiegel väga närviline, samuti peale ülekuulamist. Millegipärast kartnud ta perekonnanime Avzan. Ka kahetsenud Spiegel, et ei läinud kohe metsa, kui kuulis Soome raadiost, et Vene väed on Eestis viimaseid päevi.

Uurija oli andnud Filipovile ülesandeks uurida, kes soovitas Spiegelil minna tööle välismaa firmasse, millised suhted olid tal vabrikantidega, millised Saksamaale ära sõitnud isikutega, miks ta ise Saksamaale ei sõitnud ja miks võeti ta poeg riigi kasvatada?

9. veebruaril oli Filipov teatanud: „Spiegel on rahulik.“

Küsimusele, milles teda süüdistatakse, vastanud Spiegel, et spionaažis Saksamaa kasuks.

Küsimusele, miks ta siis nii rahulik on, vastanud Spiegel: „Neil pole mingeid tõendeid.“

Saksamaale ei läinud ta enda sõnul aga sellepärast, et tal oli häbi kehva saksa keele oskuse pärast, ehkki oli ise rahvuselt sakslane.

Uurija oli andnud informaatoreile ülesandeks uurida, kus Spiegel kuulas raadiosaateid, kellele infot jagas ning millised sidemed olid tal bandiitidega.

19. veebruaril 1942 oli Filipov Spiegelilt kuulnud, et veidi enne sõda sõitis Vaistesse kuulus sportlane, keskvangla töötaja Kristjan Palusalu koos naisega. Kohalike kaitseliitlastega oli Palusalu Spiegeli jutu kohaselt loonud grupi, et võidelda nõukogude võimuga, mille alusel arenenudki grupp metsavendi. Spiegel oli ka selles grupis, käis õhtuti koosolekutel, kus räägiti

¹¹ Eesti Vabariigi Saksa Kulturomavalitsus, alates 1935. aastast Eesti Vabariigi Saksa Vähemusrahvuse Kulturomavalitsus.

¹² Rudolf Spiegeli uurimistoimik. RA, ERAF.130SM.1.-2185-1, 1–51.

¹³ Samas.

Nõukogude-vastaseid jutte ja kuulati raadiosaateid. Sealt infot saades tegid nad kohalike hulgas propagandat nõukogude võimu vastu. Neil oli ka relvi, aga nii vähe, et ei sõandatud avalikult välja astuda. Algul olid metsavennad tihedas metsas, aga hiljem metsatukkades, ehkki neid tulistati aeg-ajalt lennukitelt kuulipildujatest.

Spiegel oli veel öelnud, et nõukogude võim röövis nende pere paljaks. Saksa luurega ta mingit koostööd ei teinud, eitas seda kategooriliselt. Saksa vabrikantidega lähedasi suhteid tal ka polnud.

27. veebruaril oli Spiegel kambrikaaslastele-informaatorile rääkinud, et ta poeg sattus Saksa kultuurühingusse Tallinnas tänu sellele, et oli õppinud saksa koolis. Kuna Spiegel oli abiellunud teist korda, seekord eestlannaga, oli ta meelsasti nõus esimesest abielust poja saatma Saksamaale head haridust saama.

14. märtsil oli Filipov teatanud, et Spiegel tuli ülekuulamiselt äärmiselt ärritunult, öeldes, et tema kohta on uurijal uusi materjale. Teda oli sunnitud ülekuulamise ajal viis tundi seisma, seetõttu oli tal väga väsinud ilme. Ta oli öelnud, et on nüüd valmis osaliseks tunnistuseks Kaitseliidu osas.

17. märtsil teatas Filipov uurijale, et nüüd tunnistas Spiegel Kaitseliidus olemist, selgitas ka, et ei tunnistanud varem, kuna ei tahtnud enda olukorda keerulisemaks ajada.¹⁴

Sellega informaatori teated lõppesid. Võimalik, et Rudolf Spiegeli tervislik seisund halvenes niivõrd, et ta tuli saata haiglasse, kus ta lõpuks ka suri.

*

Niisiis oli Kaitseliidu Lääne malevas nii vene kui ka saksa rahvusest mehi, kes mõtlesid nagu eestlased ja olid valmis, relv käes, vajaduse korral seda riiki kaitsma.

Et see neil ei õnnestunud, oli põhjustatud eelkõige valitsuse 1939. aastal vastu võetud saatuslikust otsusest lubada Eestisse Punaarmee ning anda talle võimalus siin baase rajada.

1940. aasta juunis oli olukord juba hoopis lootusetum, lisaks jäi Kaitseliit ilma relvadeta, ilma võimaluseta kasvõi iseennast relvaga kaitsta.

Niisugune olukord ei tohi enam kunagi korduda!

¹⁴ Rudolf Spiegeli uurimistoimik. RA, ERAF.130SM.1.-2185-1, 1–51 ja järelevalvetoimik.